

Bugari su uspjeli da prodru u dolinu Timoka i zauzmu Knjaževac, ali je njihov dalji prodor uspješno zaustavljen na prilazima Zaječaru. Bugari su tada, uzimajući u obzir poraz na Bregalnici i mogućnost ulaska Rumunije u rat, otpočeli povlačenje na polazne položaje. To je omogućilo jedinicama Timočke vojske da se konsoliduju i efikasnim protivnapadom proteraju bugarske jedinice preko granice. Rekonstruišući ove operacije, autor detaljno prikazuje pokrete i borbe jedinica obe strane, kao i sve poteškoće sa kojima se suočavalo srpsko komandovanje.

Poslednje, ujedno i najobimnije, poglavlje „Kontraudar Timočke vojske“ bavi se operacijama ove formacije na bugarskoj teritoriji. Životić precizno rekonstruiše komandovanje pukovnika Aračića, kao i delovanje srpskih snaga koje su zauzele Kulu i Belogradčik, a potom pristupile opsadi Vidina. Takođe se osvrće na uspostavljanje vlasti na zaposednutoj teritoriji, dok interesantnu epizodu predstavlja i delovanje komitske grupe koja je prešla granicu zajedno sa srpskim jedinicama. U poslednjim delovima autor opisuje događaje koji su se odigrali tokom uspostavljenog primirja, završavajući knjigu napuštanjem bugarske teritorije od strane jedinica Timočke vojske i njihovom demobilizacijom.

Knjigom o operacijama Timočke vojske 1913. godine javnosti se predočava jedna zaboravljena epizoda Drugog balkanskog rata. Koristeći sačuvani Operacijski dnevnik ove formacije, ali i druge relevantne izvore, Aleksandar Životić uspeva da u potpunosti rekonstruiše njen sastav, brojno stanje, komandni kadar i detaljan ratni put, pomerajući tako naša dosadašnja saznanja o Drugom balkanskom ratu.

Miloš Žikić

Milan Ristović, *PUTOVANJE KARLA BLUMA KROZ BALKAN (1942–1943): PRILOG ZA ISTORIJU PORAJMOSA: KARL BLUM'S JOURNEY THROUGH THE BALKANS 1942–1943: A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PHARRAJMOS*, Beograd, Čigolja štampa 2023, 102.

Višestruka složenost upravnog sistema okupirane Evrope, kao i isprepletanost vojnih, političkih, privrednih, policijskih, ali i mnogih drugih faktora, od završetka Drugog svetskog rata privlači značajnu pažnju istraživača. Ovaj veoma složen birokratski sistem svojim delovanjem kreirao je veliki broj individualnih priča, od kojih se većina može podvesti pod neku vrstu „obra-

sca“ jednoličnih i uglavnom tužnih ljudskih sudbina. Međutim, metež ratnih uslova, kao i individualne odluke koje su operativni organi donosili na terenu ostavio je prostor za pojedinačne i(li) porodične istorije, koje ruše stereotip jednobrazne slike. U tom smislu istraživanje pojedinačnih ratnih priča, koje odudaraju od „obrasca“, donosi vrlo vredan pogled na ratne događaje, upravo rušeći uvreženo mišljenje o nužnom pravcu sličnih ili istovetnih događaja. Pored toga, osvetljavanje ovako specifičnih priča u najvećem broju slučajeva uspeva vrlo jasno da ogoli unutrašnje funkcionisanje Trećeg rajha.

Milan Ristović, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, u prethodnih nekoliko decenija poznat je po radovima koji po širini veoma iscrpno analiziraju različite fenomene. U nauci se etablirao doktoratom o nemačkim planovima i praksi na prostoru Jugoistočne Evrope, kao i usponu autoritarnih sistema i diferenciranim segmentima političke prakse. Međutim, veoma važna zaostavština profesora Ristovića leži u rezultatima njegovog istraživanja sudbine odbeglih jugoslovenskih Jevreja u toku Drugog svetskog rata. Upravo tim istraživanjem jasno se oslikala vrednost individualnih priča, koje nisu spadale u domen većinske sudbine jednog naroda.

Ovaj trag sledi i novo delo profesora Ristovića, naslovljeno *Putovanje Karla Bluma kroz Balkan (1942–1943)*, objavljeno u dvojezičnoj, srpsko-engleskoj verziji, u izdanju Čigolja štampe 2023. godine. Taj tekst prvobitno je objavljen na engleskom jeziku u časopisu *Tokovi istorije*, u trećem broju za 2022. godinu. No međutim, mogućnost da se tekst predstavi dvojezično, kao i oplemeni veoma ilustrativnim priložima, vodili su autora i izdavača u pravcu objavljivanja u formi studije.

Pomenuti tekst u prvom redu predstavlja ličnu dramu zajednice nekoliko nemačkih romskih porodica, od preko 30 članova. Ove porodice živele su u svojevrsnoj umetničkoj zajednici, međusobno povezane i isprepletane rodbinskim vezama. Tekst hronološki prati period od njihovog hapšenja u Skoplju početkom 1943. godine, do interniranja u Aušvic, u leto iste godine. Međutim, u drugom redu, ovaj tekst do tančina secira funkcionisanje birokratskog sistema nemačke ratne mašinerije. Odnosno, dok je lična drama ovih porodica u Logoru na Banjici bila determinisana smrću nekoliko njenih članova, u kancelarijama ispostava nacističkih ratnih ministarstava vođena je aktivna prepiska o sudbini ovih ljudi. Kada se pogleda generalno, na ratni put ove grupe

ljudi uticali su pogranični činovnici nekoliko nemačkih ratnih saveznika (Italija, NDH, Rumunija, Bugarska), zatim predstavnici nemačkog Ministarstva spoljnih poslova, Ministarstva unutrašnjih poslova i ispostave Vrhovne komande nemačke vojske. Komunikacija je vođena između najviših predstavnika različitih segmenata nemačke okupacione uprave u Srbiji, ali takođe i po dubini. Odnosno, pomenuti izaslanici okupacione uprave komunicirali su i sa centralama svojih ustanova u Berlinu, od kojih su tražili dalja uputstva ili razjašnjenje određenih nejasnoća.

Tekst je baziran na veoma kvalitetnom utemeljenju. Odnosno, literatura je referentna, bogata i relevantna, a korišćeni izvori spadaju u izvore prvog reda. Osim toga, autor je tekst upotrebio i upotrebom savremenih informacionih tehnologija, koje omogućuju korišćenje istorijskih izvora pohranjenih u inostranstvu, što je značajno doprinelo osvetljavanju sudbine ovih porodica u koncentracionim logorima nacističke Nemačke.

Koristeći ovakav pristup, profesor Milan Ristović je stručnoj, ali i opštoj javnosti ponudio vredan doprinos po više osnova. U prvom redu ovaj tekst predstavlja vredan prilog opštem poznavanju Porajmosa (genocid nad Romima u Drugom svetskom ratu). Prikaz anticiganizma kroz istoriju nemačke i evropske društvene stvarnosti, zatim antiromska legislativa u evropskim državama međuratnog perioda i povrh svega rasni zakoni nacističke nemačke i genocidna praksa prema Romima, daju kvalitetan uvid u linearnost razvoja antiromskog segmenta nacističke ideologije. Osim toga, predstava sudbine umetničke trupe Karla Bluma daje i jedinstven pogled na individualnu sudbinu jedne zajednice nemačkih romskih umetnika.

U drugom redu ovo istraživanje daje mogućnost da se uoči unutrašnje funkcionisanje birokratske organizacije nacističke Nemačke. Njihova razvijena, i na mahove troma komunikacija sa drugim predstavnicima vlasti na lokalnom prostoru, ali i centralama sopstvenih institucija u Berlinu, stvaraju vrlo jasan uvid u zaista složenu i komplikovanu birokratsku organizaciju, koja je pratila samo izvršenje „Konačnog rešenja“. Osim toga, kao što i sam autor naglašava posmatranje cele „Balkanske drame“ ove grupe ljudi pokazuje koliko su nemačka putna dokumenta delovala ubedljivo na državne organe nemačkih saveznika. Dakle, bez obzira na neurednost i neispravnost putnih isprava, grupa romskih umetnika je mese-

cima putovala po Balkanu, što ipak rečito govori o neravnopravnom odnosu između Trećeg rajha i njegovih sužanja.

Takođe, neophodno je naglasiti da je pomenuti tekst oplemenjen nizom fotografija izvršenja antiromskih mera, ali i uslova u kojima su Romi živeli. Autor je priložio i šemu rasističkog objašnjenja porodičnog stabla Roma, fotografije kartona popunjenih nakon prijema u logore, zatim skeniran protokol antiromske legislative, kao i arhitektonski prikaz dela Aušvica u kome je ovaj narod bio interniran.

Na samom kraju, možemo konstatovati da pomenuti tekst profesora Milana Ristovića predstavlja kvalitetan naučni doprinos. Dopadljiv stil pisanja, kao i zanimljiv koncept teksta, koji je nekonvencionalno strukturisan, sa jednim velikim i više malih ekskursa, samo dodaje na njegovoj vrednosti. Osim toga, pažljivo izabran predmet istraživanja daje mogućnost da istoriografi Drugog svetskog rata na prostoru okupirane Srbije izvuku nekoliko novih zaključaka, pre svega o okupacionom sistemu, ali takođe i da upoznaju jednu do sada potpuno nepoznatu ratnu epizodu.

Radosav Tucović

Драгомир Бонџић, ВИШЕ ОД ВЕКА: ЗАВОД ЗА ЗДРАВСТВЕНУ ЗАШТИТУ СТУДЕНАТА БЕОГРАД, Београд, Завод за здравствену заштиту студената, 2023, 365.

Proučavanje razvoja zdravstvene kulture jedno je od istraživački najzahtevnijih polja društvene istorije. Zbog rasutosti izvora, a sveprisutnosti teme, potrebne su godine i veliko iskustvo kako bi se na pravi način i celovito sagledalo samo jedno od polja društvene istorije, kao što je na primer briga o zdravlju studenata. Naučni savetnik Instituta za savremenu istoriju, dr Dragomir Bondžić, svestan toga, u analizu ove teme se upustio tek nakon dva decenije iscrpnog proučavanja istorije visokog školstva u Srbiji i Jugoslaviji. Dobro poznavanje političke i prosvetne istorije, omogućilo je autoru da temu smesti u odgovarajući kontekst i da prati efekat koji su ove oblasti ostavljale na pojavu i razvoj organizovane zdravstvene zaštite studenata.

Ideja za nastanak monografije o studentskom zdravlju potekla je od Studentske poliklinike, kao zasebne zdravstvene ustanove osnovane 1948. Prema dosada postojećim podacima, prvi počeci organizovane zaštite studenata javili su se tokom školske 1922/23.